

Paper type:
Research paper

Abstract

Identifying the Components of Economic Education in the Holy Quran and the Extent of its Reflection in Superior Documents

■ Dawood Tahmasb-zada Sheikhlari¹ ■ Maryam Fattahi Mirkid² ■ Ali Imanzadeh³

- **Objective:** The present study aims at identifying the components of economic education in the Holy Quran and the extent of its reflection in the superior documents.
- **Method:** The research method is descriptive (analysis of qualitative content) and of comparative type with reference to the text of the Holy Quran, superior documents as well as the scientific and research sources. The statistical society included all chapters and verses of the Holy Quran, their translations and interpretations, and superior documents, including the Document of Fundamental Evolution of Education and the National Curriculum. Considering the nature of the study, the sample was equal to the society. The tool for data gathering in this study was the checklist for investigating the Quranic verses and the superior documents whose validity was confirmed by five professors in educational sciences, the department of Islamic teaching and the Quran teachers in Tabriz University. Its reliability was assessed through Lawshe agreement coefficient with comments by the same professors. For analysis, we extracted the components of economic education from the Quran.
- **Findings:** These components were classified in three spheres of production, distribution and consumption. In the production sphere, 9 main components and 119 secondary components, in the distribution sphere, 24 main components and 56 secondary components, and in the consumption sphere, 6 main components and 52 secondary components were identified. In the next stage, identifying the components of the superior documents and the extent to which the components extracted from the Holy Quran reflect the superior documents were investigated.
- **Conclusion:** The results show that the extent to which the components of economic education reflect the superior documents is about 22 percent in the production sphere, 12 percent in the distribution sphere, and 20 percent in the consumption sphere, which are at a low level.

Keywords: education, economic education, the Holy Quran, superior documents.

■ **Citation:** Tahmasb-zada Sheikhlari, D. Fattahi Mirkid, M & Iman-zada, A. (2022). Identifying the Components of Economic Education in the Holy Quran and the Extent of its Reflection in Superior Documents, *Applied Issues In Islamic Education*. 7(1): 91-122.

Received: 2021/12/04

Accepted: 2022/04/12

Published: 2022/04/12

1. **Corresponding Author:** An Associate Professor in Department of Educational Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran.

E-mail: d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir 0000-0001-7344-9931

2. An MA Student in Curriculum Planning, Tabriz University, Tabriz, Iran.

E-mail: en.m.fattahi@gmail.com 0000-0002-5299-6896

3. An Associate Professor in Department of Educational Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran.

E-mail: aliimanzadeh@tabrizu.ac.ir 0000-0002-1502-8482

شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالادستی

■ داود طهماسب‌زاده شیخ‌لار* ■ مریم فتاحی مرکید** ■ علی ایمان‌زاده***

چکیده

● هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالادستی انجام یافته است.

● روش: روش تحقیق، توصیفی (تحلیل محتوای کیفی) و از نوع قیاسی، با مراجعه به متن قرآن کریم، اسناد بالادستی و منابع علمی و پژوهشی بود. جامعه آماری شامل تمام سوره‌ها و آیات قرآن کریم، ترجمه و تفسیرهای آن، اسناد بالادستی از جمله سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی بود. با توجه به ماهیت پژوهش نمونه برابر جامعه بود. ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش، چک لیست بررسی آیات قرآنی و اسناد بالادستی بود که روایی آن توسط ۵ نفر از اساتید علوم تربیتی، گروه معارف و معلمان علوم قرآنی دانشگاه تبریز تأیید و پایایی آن نیز از طریق ضریب توافق لاوشه با نظر خواهی از همین اساتید بررسی گردید.

● یافته‌ها: در بخش تحلیل اقدام به استخراج مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم شد که این مؤلفه‌ها در ۳ حوزه اصلی تولید، توزیع و مصرف طبقه بندی شدند. در حوزه تولید، ۹ مؤلفه اصلی و ۱۱۹ مؤلفه فرعی، در حوزه توزیع، ۲۴ مؤلفه اصلی و ۵۶ مؤلفه فرعی و در حوزه مصرف، ۶ مؤلفه اصلی و ۵۲ مؤلفه فرعی شناسایی شد. در مرحله بعد، شناسایی مؤلفه‌ها از اسناد بالادستی و میزان انعکاس مؤلفه‌های استخراج شده از قرآن کریم با اسناد بالادستی بررسی گردید.

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۱۳ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۳ □ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۱/۲۳

* نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

E-mail: d.tahmaseb@tabrizu.ac.ir ► ID: <https://orcid.org/0000-0001-7344-9931>

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

E-mail: en.m.fattahi@gmail.com ► ID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-6896>

*** دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

E-mail: aliimanzadeh@tabriz.ac.ir ► ID: <https://orcid.org/0000-0002-1502-8482>

● نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که میزان انعکاس مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در اسناد بالادستی حدود ۲۲ درصد در حوزه تولید، ۱۲ درصد در حوزه توزیع و ۲۰ درصد در حوزه مصرف بود که نتایج بسیار اندکی می‌باشد.

واژه‌گان کلیدی: تربیت، تربیت اقتصادی، قرآن کریم، اسناد بالادستی

مقدمه

اهمیت بسیار بالای تربیت انسان از آنجا مشخص می‌گردد که خداوند متعال در آیات متعددی از قرآن کریم هدف از ارسال رسولان را تعلیم کتاب (قرآن) و حکمت و تزکیه انسان بیان می‌نماید (بقره: ۱۲۹؛ آل عمران: ۱۶۴؛ جمعه: ۲). حتی برانگیختن به پیامبری و مسئولیت عظیم تعلیم و تربیت را فضل خداوند متعال بیان می‌نماید که به هر کس که بخواهد آن را عطا می‌نماید (جمعه: ۴). به‌وسیله تربیت می‌توان رشد افراد و به تبع آن جامعه را بهبود بخشید و از آنجا که انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات، دارای ابعاد وجودی مختلفی است، برای رشد همه جانبه بایستی به تمامی ابعاد وجودی او توجه کرد و در راستای رشد و شکوفایی تمامی استعدادهای او تلاش کرد.

قرآن کریم کتابی است زمان شمول و جهان شمول که همگام با زمان و تطورها و تحولات به نیازهای زندگی انسان پاسخ می‌دهد و باعث تنظیم رفتار می‌شود (مبشری، صفری و اسفینی فراهانی، ۱۴۰۰) قرآن کریم تبیان جامع^۱ و کتابی واقع‌نگر است که با توجه به واقعیت‌های زمان و مکان و زندگی انسان و شرایط محیط و نیازهای او، آهنگ پرکشیدن انسان به مقصد اعلی و مقصود والا را داشته و دارد. بر این اساس بخشی از آیات قرآن پیرامون اقتصاد و احکام و اخلاق اقتصادی است که بر بنیان توحید و فطرت توحیدی انسان نهاده شده است. برنامه‌های اقتصادی قرآن همچون سایر برنامه‌های آن، ابعاد زندگی انسان را فرا گرفته و خطوط اصلی روابط اقتصادی و حقوق اقتصادی افراد را تبیین نموده است (علاء الدین، ۱۳۹۰).

در نظام تربیتی اسلام هیچ کدام از ابعاد مورد نیاز تربیتی انسان و جامعه، مغفول نمانده و هدایت‌های اساسی در قرآن و سیره اهل‌بیت(ع) در این راستاست. تربیت

۱. تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ (نحل، ۸۹).

اقتصادی نیز از مواردی است که به آن توجه اساسی شده و جلوه‌ای از هدایت‌های قرآنی و سیره‌ای به آن اختصاص یافته است. قطعاً بدون پیشرفت‌های اقتصادی و دستیابی به استقلال و اقتدار اقتصادی در عرصه جهانی، طرح تمدن نوین اسلامی و تحقق عملی آن، خیالی بیش نیست (الهی‌زاده، ۱۳۹۷). بلندترین آیه قرآن کریم (بقره، ۲۸۲) به‌طور مفصل به یکی از مسائل مالی و اقتصادی (قرض و رهن) پرداخته است. به‌طوری که در این آیه حدود پانزده حکم فقهی اقتصادی بیان شده است (جوادآملی، ۱۳۹۸: ۶۴۲). تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام زیر مجموعه‌ای از تربیت اجتماعی می‌باشد و مهم‌ترین مشخصه آن، این است که اسلام اعتقادات، معنویت و اخلاق را در روابط اجتماعی و اقتصادی دخالت داده و به اقتصاد به‌عنوان یک امر الهی و معنوی نگریسته است. در نظام تربیتی اسلام، اقتصاد به‌عنوان ابزاری مهم در درون این نظام برای دستیابی به بهزیستی فردی و جمعی به جد مورد توجه قرار گرفته است. از دیدگاه اسلام آماده کردن افراد برای ایجاد نظام اقتصادی متوازن و مبتنی بر اصل عدالت اجتماعی از اهداف مهم تربیتی است (حیدری، ۱۳۸۰). اما در جوامع غربی، تربیت اقتصادی تنها برای این‌منظور انجام می‌شود که دانش‌آموزان به‌عنوان شهروندان آینده، از لحاظ اقتصادی آگاه و باسواد باشند و بتوانند خود و جامعه را به سعادت و رفاه مادی و دنیوی برسانند. بر این اساس تربیت اقتصادی به آموزش دانش و مفاهیم اقتصادی به دانش‌آموزان اشاره دارد (واروم، فریدا و بریدا، ۲۰۱۳ به نقل از یوسف‌زاده و آداک، ۱۳۹۷). اما در آثار به‌جامانده از تمدن اسلام و ایرانی چنان به تربیت اقتصادی خانواده و جامعه اهمیت داده شده است که حکما و فلاسفه از آن به بحث تدبیر منزل تعبیر کرده‌اند. از مهم‌ترین آثار در این زمینه رساله «السیاسة» ابوعلی سینا، اخلاق ناصری خواجه نصیر الدین طوسی و قابوسنامه عنصرالمعالی است. در این آثار به روش‌هایی درباره دخل و خرج و حفظ مال و تدبیر و سوء تدبیر آنها اشاره شده که همگی با مدیریت اقتصادی خانواده ارتباط دارد. از سویی عنوان «سیاست مدن» که در این آثار آمده، به حکمت عملی اداره و تربیت جوامع اختصاص دارد و نشان‌دهنده اهمیت تربیت اقتصادی جوامع است (الهی‌زاده، ۱۳۹۷). کوتاه سخن آن که تربیت اقتصادی خانواده و جامعه از دیرباز مورد توجه بوده است به‌گونه‌ای که، اگرچه حکیمان و فیلسوفان مستقیماً داعیه تربیت اقتصادی نداشته‌اند،

ولی همراه بیان آداب و احکام و یا ذکر مواظ و اندرزها، به موضوعات مختلف اقتصادی اشاره کرده‌اند. همه این تلاش‌ها برای چهارچوب دادن به ابعاد مختلف تربیت و از جمله تربیت اقتصادی انجام شده است (طغیانی و پیغامی، ۱۳۹۵).

در جوامع ما، توجه به تربیت اقتصادی به‌ویژه در سطوح پیش از دانشگاه بسیار ضعیف بوده است. در حالی که ریشه‌های توجه به فرهنگ و تربیت اقتصادی در تمدن اسلامی ایرانی و در میان علما و حکمای مسلمان را باید در جامعیت تعلیم دین مبین اسلام در توجه به همه ابعاد زندگی انسان مسلمان و وجود دستوراتی در همه زمینه‌ها در میان برنامه‌های این دین دانست (یوسف‌زاده و آداک، ۱۳۹۷). اکثر پژوهش‌ها به مسئله تربیت اقتصادی، به‌طور کلی (حیدری، ۱۳۸۰) پرداخته یا ضمن بررسی برنامه درسی اقتصاد در تعلیم و تربیت رسمی دنیا، برنامه عملی برای نیل به وضعیت مطلوب در کشور پیشنهاد داده‌اند (پیغامی و تورانی، ۱۳۹۰) یا مورد دیگری که به تبیین اهداف تربیت اقتصادی دوره ابتدائی در ایران پرداخته (قندهاری، مهرمحمدی، طلایی و فرجی، ۱۳۹۷) که از کتب و منابع اقتصادی استفاده شده نه مستقیماً از خود قرآن کریم. در برخی موارد نیز به بیان مستقیم آیات و بیان مؤلفه‌ها پرداخته شده و هدف از آنها استفاده در آموزش و پرورش و تدوین اهداف نبوده است. در موردی که بررسی محتوای کتاب‌های درسی بر مبنای تربیت اقتصادی (یوسف‌زاده و آداک، ۱۳۹۷) بوده نیز صرفاً به بررسی برخی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی مندرج در برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین و میزان آن پرداخته‌اند یا اینکه صرفاً به یک جنبه از سه جنبه تربیت اقتصادی مثل توزیع (موسی‌زاده، عظیم‌زاده و صنعتی، ۱۳۹۴) پرداخته‌اند. یا در پژوهشی دیگر که ۴۸ مؤلفه ذیل سه جنبه تربیت اقتصادی یعنی تولید، توزیع و مصرف (صنعتی و موسی‌زاده، ۱۳۹۶) استخراج شده است ولی تطابقی با اسناد بالا دستی تعلیم و تربیت داده نشده است. در پژوهشی دیگر، هدف، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اقتصادی بوده (طهماسب‌زاده شیخ‌لار، مرادی، ادیب، اصغرپور، ۱۳۹۹) و با موارد قرآنی مطابقت داده نشده است.

نکته مهمی که وجود دارد این است که تربیت اقتصادی مورد نظر قرآن شامل چه مؤلفه‌هایی است و آیا مؤلفه‌های موجود در اسناد بالادستی برنامه درسی نظام تعلیم و تربیت کنونی ما با مؤلفه‌های تربیت اقتصادی براساس قرآن همخوانی دارد یا نه؟

میزان تفاوت و شباهت بین آنها به چه صورت است؟ آیا همه آن مؤلفه‌ها را شامل می‌شود یا نه؟ بنابراین، پژوهش حاضر قصد دارد با نگاهی جامع‌نگر، مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در اسناد بالادستی برنامه درسی را شناسایی و با قرآن مورد مقایسه و استنباط قرار دهد.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق پژوهش حاضر، روش توصیفی و از نوع تحلیل محتوای کیفی، با مراجعه به متن قرآن کریم، اسناد بالادستی و با استفاده از منابع علمی و پژوهشی بود. جامعه آماری پژوهش حاضر، تمام سوره‌ها و آیات قرآن کریم و اسناد بالادستی از جمله سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی بود که با توجه به ماهیت پژوهش و حجم پایین جامعه، نمونه برابر جامعه انتخاب شد. برای گردآوری داده‌ها از چک لیست تحلیل محتوای اسناد که محقق ساخته بود استفاده شد. روایی این ابزار با استفاده از نظرات پنج نفر از اساتید دانشگاه تبریز که در رشته‌های برنامه‌ریزی درسی، الهیات و معارف اسلامی صاحب نظر بودند، سنجیده شد. برای تعیین اعتبار آن نیز از ضریب توافق لاوشه^۱ استفاده شد که مقدار آن ۰/۹۷ به دست آمد که مقدار بالا و قابل قبولی است. برای شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن، ابتدا مؤلفه‌های اقتصاد در قرآن بررسی شد و سپس آیات مرتبط با مؤلفه‌ها طبقه بندی شده و با موارد موجود در اسناد بالادستی مطابقت داده شد.

از آنجاکه هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کیفی قرآن کریم بود از تحلیل محتوای کیفی متن استفاده شد. بنابراین واحد تحلیل؛ آیات، جملات و عبارات موجود در متن منابع ذکر شده می‌باشد. پس از مطالعه هر صفحه، مؤلفه‌های مربوط به موضوع، مشخص و یادداشت‌برداری و در نهایت نسبت به تفسیر نتایج و تحلیل یافته‌ها اقدام شد. برای شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم، پژوهشگران به روش آیه به آیه از ابتدای قرآن تا انتهای آن پیش رفته و پس از شناسایی، دسته‌بندی آنها ذیل خرده‌مؤلفه‌ها صورت گرفته است. در این اثنا برای درک بیشتر مفاد و مفاهیم آیات از ترجمه‌های مختلف قرآن کریم مانند ترجمه الهی‌قمشه‌ای، آیت‌الله مشکینی، فولادوند، مکارم شیرازی، انصاریان و همچنین تفاسیر مختلفی از جمله تفسیر نور و

1. Lawshe

برگزیده تفسیر نمونه و در مواقعی که نیاز به توضیح بیشتر بوده از تفاسیر دیگر مانند ترجمه المیزان، اطیب البیان، اثنی عشری و احسن الحدیث هم استفاده شده است. برای شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در اسناد بالادستی، پژوهشگران از ابتدا تا انتهای اسناد را بررسی و مواردی که به تربیت اقتصادی اشاره مستقیم و غیرمستقیم داشت را شناسایی و طبقه بندی کردند.

یافته‌های پژوهش

جدول شماره ۱ در راستای پاسخگویی به سؤال اصلی پژوهش که شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم در حوزه‌های تولید بود استفاده شد.

جدول ۱. خرده مؤلفه‌های شناسایی شده از قرآن کریم برای تربیت اقتصادی در حوزه «تولید»

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
منابع انسانی	● دانش، تخصص، توانایی، تعهد	یوسف: ۵۴-۵۵
	● اقدام به فعالیت اقتصادی توسط همگان، حتی زنان	نسا: ۳
	● ساعت و مرز برای کار	بقره: ۶۵
	● گزینش	یوسف: ۵۴
	● استخدام	زخرف: ۳۲
منابع مالی	● سرمایه	نسا: ۵؛ یوسف: ۶۵
	● مواد اولیه (زمین، آب، دریا، باد، حیوانات، درختان و نباتات)	بقره: ۲؛ رعد: ۴؛ نحل: ۱۱؛ اسرا: ۹۰؛ سجده: ۲۷
	● شراکت با دیگران (عدم تعدی به حق شریک)	مائده: ۲؛ طه: ۳۲؛ ص: ۲۴
مدیریت	تقسیم کار	زخرف: ۳۲
	● داشتن مشاور و همکاری نیروها با مدیر، انتخاب همکار آشنا و صلاحیت‌دار	طه: ۲۹
	● محبوبیت و مقبولیت مدیر	یوسف: ۵۴
	● قدرت تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی و پیش‌بینی صحیح	یوسف: ۴۷
	● توانایی و تخصص، علم و دانایی	یوسف: ۴۶، ۵۴؛ شعرا: ۱۴۹
● صداقت	یوسف: ۴۶	

جدول ۱. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
مدیریت (ادامه)	● عدم قوم گرایی در انتخاب	یوسف: ۵۴
	● ایجاد رقابت سالم بین نیروها	نمل: ۳۸
	● نظارت و ارزشیابی توسط کارفرما	آل عمران: ۷۵
	● محاسبه سود و زیان	شعرا: ۷۳
	● تقدیر و تشویق زبردستان و توجه به نظر آنها	یوسف: ۵۴، ۵۵؛ توبه: ۱۰۳
	● بازسازی نیروها و به کارگیری دوباره	صافات: ۱۴۶
	● قدرت و اختیار بدون قید و شرط	یوسف: ۵۴؛ ص: ۳۹
	● تمرکز مدیریت بر یک شخص واحد، بقیه حالت همکاری	طه: ۳۲
	● همکار هم فکر و همراه	طه: ۳۲
	● مورد اعتماد بودن	یوسف: ۳۶
	● قرار دادن ابزار کار در اختیار کارکنان و ارشاد توسط مدیر	حدید: ۲۵
	● انجام پروژه‌های بزرگ توسط افراد با مدیران لایق	کهف: ۹۵، ۹۷
	● توجه به نیازهای کارگزاران	سبا: ۱۳
	● امنیت در برابر نیروهای مخرب	ابراهیم: ۴۹
● استفاده از تخصص ها، بسیج نیروها برای انجام طرح‌های مهم	ص: ۳۷	
کسب و کار مولد و کارآفرینی	● ملاک نبودن جنسیت	نمل: ۳۹
	● اجرای قوانین پس از ابلاغ رسمی	مائده: ۹۵
	● توجیه کامل کارگزاران	یوسف: ۶۲
	● کشاورزی، باغداری، دامداری، سوار کاری	بقره: ۲۲، ۶۱، ۲۶۷؛ آل عمران: ۱۴؛ یونس: ۲۴؛ کهف: ۳۹، ۴۰؛ طه: ۵۳؛ سجده: ۲۷
	● استخراج مواد زینتی از دریا	نحل: ۱۴؛ فاطر: ۱۲؛ ص: ۳۷
	● عسل	نحل: ۶۹
	● گیاهان دارویی	صافات: ۱۴۶
	● عصاره گیری و روغن گیری (میوه و دانه‌های روغنی)	یوسف: ۴۹؛ مؤمنون: ۲۰؛ نور: ۳۵

جدول ۱. (ادامه)

۹۸

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
کسب و کار مولد و کارآفرینی (ادامه)	● ماهیگیری	اعراف: ۱۶۳؛ فاطر: ۱۲.
	● صنعت و معدن (چرم، گلیم و نم‌دبافی؛ آهن‌گری، مسگری، آلیاژسازی؛ جوشکاری؛ نساجی؛ تهیه ظروف؛ دیگ؛ زره باقی؛ معدن)	نحل: ۸۰؛ کهف: ۹۶؛ حدید: ۲۵؛ سبا: ۱۲؛ نحل: ۸۱؛ سبا: ۱۳؛ انبیا: ۸۰؛ سبا: ۱۱؛ نحل: ۸۱؛ بقره: ۲۶۷
	● عمران و معماری (سدسازی؛ ساختمان‌سازی؛ راه‌سازی؛ جاده‌سازی؛ آجرپزی؛ برج‌سازی؛ مجسمه‌سازی، محراب‌سازی)	کهف: ۹۴، ۹۵؛ هود: ۶۱؛ کهف: ۷۷؛ حجر: ۸۲؛ طه: ۵۳
	● حمل و نقل (سریع؛ دریایی)	نمل: ۳۹، ۴۰؛ ص: ۳۶؛ نحل: ۱۴؛ اسرا: ۶۶؛ کهف: ۷۹، ۷۱؛ حج: ۶۴
	● سفر تجاری؛ هجرت برای کسب مال؛ به‌دنبال کسب و کار	روم: ۲۳، ۴۶؛ جمعه: ۱۰؛ مزمل: ۷، ۲۰؛ قریش: ۲
● کارآفرینی (معماری، ملوانی)	انبیا: ۸۲؛	
اهمیت کار و تلاش اقتصادی	● کشت و کار پر سود؛ مزد کارگر؛ تحصیل و جستجوی روزی؛ اهمیت کار؛ داشتن حد و مرز در ساعات کاری؛ تعطیلی روز جمعه	جمعه: ۹؛ شعرا: ۷؛ قصص: ۲۵، ۲۶؛ روم: ۴۶؛ فاطر: ۱۲؛ فتح: ۲۹؛ اعراف: ۱۶۳؛ نحل: ۱۲۴
	● آموزش جادوگری؛ فروش شراب، ساقی شراب؛ قمار؛ صید در خشکی در حال احرام؛ بت‌سازی؛ سرمایه‌گذاری برای مبارزه و تهاجم فرهنگی علیه حق؛ فروختن آیات الهی به بهای اندک	بقره: ۱۰۲؛ طه: ۶۳، ۷۱؛ شعرا: ۴۰، ۴۴؛ قلم: ۴؛ بقره: ۲۱۹؛
عوامل مادی بهره‌وری	● توجه به کمیت و کیفیت؛ توجه به عرضه و تقاضا	سبا: ۱۱ / -
عوامل معنوی بهره‌وری	● منشا اقتصاد: خدا؛ عدم شراکت در حکومت برای خدا؛ رزاقیت؛ مال زینت زندگی دنیا؛ کسب تقوا و افزایش برکات؛ هدف اقتصاد: تقوا و ایمان، افزایش برکت در برابر عمل صالح؛ برکت و رحمت از خدا؛ بی‌نیاز مطلق و غنی، صاحب نعمت فراوان خداست، خزائن آسمان‌ها و زمین برای خداست؛ عمران؛ تقرب الی‌الله؛ صلاح و سعادت در دنیا و آخرت؛ آزمایش به‌وسیله مال، فرزند، تنگی معاش؛ تقسیم روزی به دست خدا؛ اعمال ما تأخر (سوددار)، باقیات صالحات؛ نیت خدایی؛ استقلال و اقتدار اقتصادی؛ فساد ستیزی اقتصادی؛ درخواست از خدا؛ مقاومت اقتصادی و درونی‌سازی قدرت اقتصادی (فردی، اجتماعی، ترویج فرهنگ استقامت، سهمیه‌بندی در شرایط کمبود)؛ عدم درخواست مزد؛ عدم توانایی بر شمارش نعمت‌های خدا؛ ملاک ارزش کفار، مال و فرزند است؛ خدا مال شما را نمی‌خواهد؛ وابستگی به مسائل اقتصادی و فراموشی خدا؛ فراوانی مال و فرزند، گاهی ارزش و پاداش الهی است؛ ثروت نجات‌دهنده انسان نیست.	نحل: ۵۳؛ کهف: ۲۹، ۴۰؛ اسراء: ۱۱۱؛ بقره: ۳، ۲۵، ۵۷، ۲۱۲؛ آل عمران: ۲۷، ۳۷؛ مائده: ۱۱۴؛ انعام: ۱۴۲، ۱۵۱؛ انفال: ۷۴، ۲۶؛ هود: ۶؛ ابراهیم: ۳۷؛ نحل: ۶۷، ۷۲؛ اسرا: ۳۰، ۳۱، ۷۰؛ کهف: ۱۹؛ طه: ۸۱، ۱۳۲؛ نسا: ۱۳۰؛ مائده: ۶۶، ۶۹؛ انعام: ۱۶۰؛ توبه: ۷۴؛ زمر: ۷؛ غافر: ۳؛ حدید: ۲۴؛ منافقون: ۷
رویکرد توحیدی در تولید	● رویکرد توحیدی	اعراف: ۵۷؛ صافات: ۹۶؛ واقعه: ۶۴

مطابق جدول ۱، از تحلیل تمامی آیات قرآن کریم، ۹ مؤلفه اصلی از قبیل منابع انسانی، منابع مالی، مدیریت، کسب و کار مولد و کارآفرینی، اهمیت کار و تلاش اقتصادی، کسب و کار مضر و حرام و بی‌فایده، عوامل مادی بهره‌وری، عوامل معنوی بهره‌وری و رویکرد توحیدی در تولید استخراج گردید که دارای مؤلفه‌های فرعی به تعداد ۱۱۹ می‌باشد.

جدول ۲. خرده‌مؤلفه‌های شناسایی شده از قرآن کریم برای تربیت اقتصادی در حوزه «توزیع»

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
عدالت	● عدالت در حکم و گفتار؛ پرداخت دستمزد	نساء: ۵۸، انعام: ۱۵۲؛ قصص: ۲۵
توزیع عادلانه	● توزیع منابع و ثروت (عدالت اجتماعی)	حدید: ۲۵
	● توزیع فرصت‌ها	حجر: ۲۰؛ حشر: ۷
رویکرد توحیدی در توزیع	● رویکرد توحیدی در توزیع؛ ایمان‌افزایی	حجر: ۲۰، ۲۱، ۲۲؛ شوری: ۱۲؛ حدید: ۸، ۷
قرض، قرض الحسنه، دین	● قرض	بقره: ۲۴۵؛ مائده: ۱۲؛ حدید: ۱۱، ۱۸؛ تغابن: ۱۷؛ مزمل: ۲۰
	● دین	بقره: ۲۸۲؛ نسا: ۱۱، ۱۲
احسان	● احسان	بقره: ۸۳؛ نسا: ۳۶؛ انعام: ۱۵۱؛ اسرا: ۲۳؛ نحل: ۹۰؛ الرحمن: ۶۰
	● جزا به اجر احسن	نحل: ۹۷
انفاق	● انفاق، وقف، انفاق بد؛ ترس از کم شدن مال با انفاق	بقره: ۳، ۲۷۳، ۲۷۴؛ آل عمران: ۹۲؛ نسا: ۳۸، ۳۹؛ مائده: ۶۴؛ انفال: ۳، ۶۰
نذر	● نذر	بقره: ۲۷۰؛ آل عمران: ۳۵؛ انسان: ۷
امانت	● امانت	آل عمران: ۷۵؛ نسا: ۵۸؛ مؤمنون: ۸
ارث	● ارث	بقره: ۲۳۳؛ نسا: ۷، ۱۱، ۱۲، ۳۳، ۱۷۶؛ مریم: ۶
	● وصیت	بقره: ۱۸۰، ۲۴۰؛ مائده: ۱۰۶
	● ایثار به خویشان و یتیم و مسکین و حاضرین هنگام تقسیم‌بندی ارث	نسا: ۸

جدول ۲. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
واجبات مالی برعهده مردان	● مهریه، طلاق	بقره: ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰؛ نسا: ۲۴، ۲۵؛
	● نفقه	بقره: ۲۳۳؛ نسا: ۳۴؛ ممتحنه: ۱۰، ۱۱؛ طلاق: ۶، ۷
	● اجرت شیردهی، دایه	بقره: ۲۳۲؛ قصص: ۱۲؛ طلاق: ۶
	● عدم اخذ مال داده شده به زن هنگام طلاق	بقره: ۲۲۹؛ نسا: ۱۹، ۲۰
حج	حج	بقره: ۱۵۸، ۱۹۶؛ آل عمران: ۹۷؛ مائده: ۹۷؛ انبیا: ۲۷؛ حج: ۲۷
دیه، قصاص،	● دیه، قصاص	بقره: ۱۹۶؛ نسا: ۹۲؛ مائده: ۴۵؛ اسرا: ۳۳؛ حدید: ۱۵
	● فدیة	آل عمران: ۹۱؛ بقره: ۱۸۴، ۱۹۶، ۲۲۹
کفارات	● قصاص	بقره: ۱۷۸؛ مائده: ۴۵
	●ظهار	مجادله: ۳، ۴
	●قتل خطا	نسا: ۹۲
	●قسم	مائده: ۸۹
	●صید در حال احرام	مائده: ۹۵
غنائم جنگی	●فی	حشر: ۶، ۷
	●انفال، غنائم	انفال: ۱، ۴۱؛ فتح: ۱۵
خمس	●خمس	انفال: ۴۱
زکات	●زکات، قصد زکات	بقره: ۱۱۰، ۱۷۷، ۲۷۷؛ نسا: ۷۷، ۱۶۲؛ مائده: ۱۲، ۵۵؛ اعراف: ۱۵۶؛ توبه: ۵، ۱۸، ۷۱
	●صدقه	بقره: ۱۹۶، ۲۶۳، ۲۸۰؛ توبه: ۶۰، ۷۵؛ یوسف: ۸۸
عاریه	●عاریه	ماعون: ۷
قربانی	●به خاطر نعمت الهی، امر الهی، قربه الی الله	حج: ۳۶، ۳۷؛ کوثر: ۲

جدول ۲. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
معاملات	● احکام معاملات	بقره: ۲۷۵، ۲۸۲: توبه: ۱۱۱
	● فرصت به بدهکار برای تسویه حساب	بقره: ۲۸۰
	● نوشتن در معامله و شاهد گرفتن، وثیقه، معامله در سفر	بقره: ۲۸۲، ۲۸۳: نسا: ۶؛ مائده: ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸
	● غافل نشدن از یاد خدا هنگام تجارت	نور: ۲۷: توبه: ۲۴
	● سنجش و اندازه‌گیری صحیح	انعام: ۱۵۲: اعراف: ۸۵: یوسف: ۸۸: اسراء: ۳۵؛ شعرا: ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳: مطففین: ۲
مفاسد اقتصادی	● ربا	بقره: ۲۷۸، ۲۷۹: آل عمران: ۱۳۰؛ نسا: ۱۶۱: روم: ۳۹
	● کنز کردن ثروت	توبه: ۳۴
	● رشوه، سحت	بقره: ۱۸۸: مائده: ۴۲
	● احتکار و کم‌فروشی	اعراف: ۸۵: هود: ۸۴، ۸۵؛ شعرا: ۱۸۱: مطففین: ۱، ۳
	● دزدی	مائده: ۳۸: ممتحنه: ۱۲
	● محاصره اقتصادی	منافقون: ۷
اطعام	● فقیر، یتیم، مسکین، اسیر، در راه مانده	حج: ۲۸، ۲۶: مجادله: ۴
	● اطعام مسکین	مدثر: ۴۴: انسان: ۸: فجر: ۱۸: بلد: ۱۴، ۱۶؛ ماعون: ۳: بقره: ۱۸۴: مائده: ۸۹، ۹۵؛ مجادله: ۴
ناتوانان مالی	● یتیم (اطعام یتیم؛ شرط برگرداندن دارایی یتیم؛ مال یتیم؛ اکرام یتیم، رفتار با یتیم؛ مزد نگهداری مال یتیم؛ از دواج با یتیم؛ صیانت از مال یتیم)	انسان: ۸: بلد: ۱۵: نسا: ۵، ۶؛ کهف: ۸۲: نسا: ۲، ۱۰: انعام: ۱۵۲؛ اسراء: ۳۴: فجر: ۱۷
	● فقیر و مسکین (حق مسکین؛ عدم آشکارسازی فقر؛ عدم درخواست از مردم با اصرار؛ صیانت از مال مسکین؛ تشویق به اطعام مسکین)	اسراء: ۲۶: روم: ۳۸: بقره: ۲۷۳؛ کهف: ۷۹: مدثر: ۴۴: انسان: ۸: فجر: ۱۸؛ بلد: ۱۴، ۱۶: ماعون: ۳
	● اطعام اسیر	انسان: ۸

مطابق جدول ۲، از تحلیل تمامی آیات قرآن کریم، ۲۴ مؤلفه اصلی از قبیل عدالت، توزیع عادلانه، رویکرد توحیدی در توزیع، قرض و دین، احسان، انفاق، نذر، امانت، ارث، واجبات مالی برعهده مردان، حج، دیه و فدیة و قصاص، کفارات، غنائم جنگی، خمس و زکات و صدقه و عاریه و قربانی و معاملات و مفاصد اقتصادی و اطعام و ناتوانان مالی استخراج گردید که دارای مؤلفه‌های فرعی به تعداد ۵۶ می‌باشد.

جدول ۳. خرده مؤلفه‌های شناسایی شده از قرآن کریم برای تربیت اقتصادی در حوزه «مصرف»

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
رفع نیازهای اولیه	● حمل و نقل	هود: ۴۰؛ ابراهیم: ۳۲
	● مسکن	توبه: ۲۴؛ یونس: ۸۷؛ ابراهیم: ۳۷؛ حجر: ۸۲؛ اسرا: ۱۰۴؛ مؤمنون: ۲۹؛ شعرا: ۵۸؛ نمل: ۵۲
	● پوشاک	نحل: ۸۱؛ هود: ۴۰؛ مدثر: ۴
	● خوراک (نیاز به غذا)	بقره: ۲۲، ۱۷۲؛ آل عمران: ۱۴؛ مائده: ۴، ۵، ۱۱۲-۱۱۴؛ انعام: ۱۳۸-۱۴۴
	● تزکیه در پرتو اقتصاد، آبادی مساجد	توبه: ۱۰۳؛ توبه: ۱۸
رفع نیازهای ثانویه	● امنیت (امنیت؛ مشارکت مردم در بودجه جنگ و تأمین جبهه)	انفال: ۶۰؛ حجر: ۸۲؛ نحل: ۱۱۲؛ اسرا: ۶، ۶۸، ۶۹؛ حجرات: ۱۵؛ قریش: ۴؛ کهف: ۹۴
	● احترام	اسرا: ۶۲، ۷۰
	● زیبایی	آل عمران: ۱۴
	● ازدواج (ازدواج؛ کنیزان ملکی؛ فرزندآوری؛ عدم قتل فرزند از بیم فقر (سقط جنین)؛ افزایش قدرت به وسیله فرزند)	نسا: ۳، ۴، ۲۳، ۲۴، ۲۵؛ طه: ۱۰؛ نور: ۳۲؛ قصص: ۲۷؛ روم: ۲۱؛ یس: ۵۶؛ شوری: ۱۱؛ ذاریات: ۴۹
	شرایط مصرف	● ذبح شرعی حیوانات حلال گوشت برای مصرف و قربانی
● حلال و طیب (حلال؛ طیب؛ حالت اضطرار)		بقره: ۱۶۸؛ یونس: ۵۹؛ نحل: ۱۱۴؛ مائده: ۸۸؛ حج: ۲۰؛ بقره: ۱۶۸؛ یونس: ۹۵؛ نحل: ۷۲، ۱۱۴
● نگهداری صحیح مواد غذایی		یوسف: ۴۷
● تعادل در مصرف (اعتدال، اقتصاد)		مائده: ۶۶؛ لقمان: ۳۲؛ فاطر: ۳۲
● کسب تقوا و برکات	مائده: ۶۶؛ اعراف: ۹۶	

جدول ۳. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)	
شرایط مصرف (ادامه)	● استقلال اقتصادی	نسا: ۱۴۱؛ انفال: ۶۰	
	● تحصیل آخرت	قصص: ۷۷	
	● مصرف بهینه بیت المال (تقوای اقتصادی)	نسا: ۶	
	● رعایت عفاف در مصرف اموال عمومی	نسا: ۶	
	● قناعت در مصرف	نحل: ۹۷	
	● مصرف در راه اطاعت خدا	مؤمنون: ۵۱	
	● مصرف پول برای الفت قلوب	توبه: ۶۰، انفال: ۶۳	
	● شکر پس از مصرف	نحل: ۱۲۱؛ نمل: ۱۹؛ سبا: ۱۳؛ زمر: ۷؛ احقاف: ۱۵	
	● ذکر و یادآوری نعمت‌ها	بقره: ۴۰، ۴۷، ۱۲۲؛ مائده: ۲۰؛ زخرف: ۱۳؛ مزل: ۸؛ ضحی: ۱۱	
	● جهاد اقتصادی؛ عمران و آبادانی؛ جهاد مالی در جنگ		
	● هدیه	نمل: ۳۵؛ یوسف: ۶۵، ۷۲	
	● مسافرت	سبا: ۱۸، ۱۹؛ نحل: ۸۰؛ بقره: ۲۸۳	
	● مهمانی، پذیرایی از مهمان	ذاریات: ۲۴؛ قمر: ۳۷؛ هود: ۶۹؛ یوسف: ۵۹	
	● ادا حق خویشان و در راه مانده و ...	اسراء: ۲۶؛ روم: ۳۸	
	● امانت	آل عمران: ۷۵؛ نسا: ۵۸؛ مؤمنون: ۸؛ معارج: ۳۲	
	ممنوعیت‌های مصرف	● خوردنی‌های حرام	مائده: ۳؛ انعام: ۱۴۵، ۱۴۶؛ اعراف: ۱۵۷؛ نحل: ۱۱۵
		● سرقت و دزدی	مائده: ۳۸؛ یوسف: ۷۰، ۷۷، ۸۱
● اسراف و تبذیر		انعام: ۱۴۱؛ یونس: ۱۲؛ اسراء: ۲۶، ۲۷؛ طه: ۱۳۷	
● افراط و تفریط		اسراء: ۲۹	
● اقتار (سخت‌گیری در مصرف)		اسراء: ۱۰۰	
● اتراف (مستی پس از مصرف)		هود: ۱۱۶؛ مؤمنون: ۶۴؛ قصص: ۷۶؛ زخرف: ۲۳؛ واقعه: ۴۵	

جدول ۳. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	شواهد (نام سوره و شماره آیه)
ممنوعیت‌های مصرف (ادامه)	● تبرج، تجمل	قصص: ۷۹
	● زهد ناصحیح و تصوف‌گرایی	اعراف: ۳۲
	● تفاخر	لقمان: ۱۸؛ حدید: ۲۰، ۲۳
	● تکبر و اعراض	اسراء: ۸۳؛ کهف: ۳۴؛ فصلت: ۵۱؛ حدید: ۲۳
	● حب مال	فجر: ۲۰؛ عادیات: ۸
	● فراموش کردن نعمت، از جانب خود دانستن نعمت‌ها	زمر: ۸، ۴۹
	● مغرور و مسرور شدن به دنیا، بی‌نیازی از وعده‌های بهشتی	انشقاق: ۱۳؛ لیل: ۸؛ همزه: ۳؛ مسد: ۲
	● سرکشی انسان هنگام غنی	علق: ۶، ۷
	● غفلت از خدا به‌خاطر مال و فرزند	منافقون: ۹
	● بخل	نسا: ۳۷، ۵۳، ۱۲۸؛ توبه: ۷۶؛ محمد: ۳۷، ۳۸؛ حدید: ۲۴؛ حشر: ۹
	● اکل مال به باطل	بقره: ۱۸۸؛ نسا: ۲۹، ۱۶۱؛ توبه: ۳۴
	● صد عن سبیل الله، ضل عن سبیل الله	یونس: ۸۸
	● سرمایه‌گذاری برای تهاجم فرهنگی علیه حق	لقمان: ۶؛ مسد: ۲
	● چشم دوختن به دیگران	طه: ۱۳۱
● اشرافی‌گری	مسد: ۵	
پس‌انداز	● ممنوعیت‌های پس‌انداز (خروج مال از چرخه اقتصاد، تکاثر)	توبه: ۳۴؛ همزه: ۲

مطابق جدول ۳، از تحلیل تمامی آیات قرآن کریم، ۶ مؤلفه اصلی از جمله: نیازهای اولیه، نیازهای ثانویه، شرایط مصرف، ممنوعیت‌های مصرف، پس‌انداز استخراج گردید که دارای مؤلفه‌های فرعی به تعداد ۵۲ می‌باشد. جدول (۴) در راستای پاسخ به سؤال دوم پژوهش (مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در اسناد بالادستی) می‌باشد.

جدول ۴. مؤلفه‌های تربیت اقتصادی استخراج شده از سند برنامه درسی ملی و سند تحول

شواهد موجود در اسناد بالادستی	مؤلفه‌های اصلی تربیت اقتصادی	حوزه تربیت اقتصادی
<p>۱. تربیت نسل دانش‌پژوه و کارآمد ۲. علاقه‌مند به علم و آگاهی، بهره‌مند از دستاوردها و یافته‌های علمی ۳. جهادگر ۴. امانت‌دار ۵. دانا و توانا ۶. تلاش‌گر در جهت تحقق حکومت عدل جهانی ۷. ارتقا صلاحیت حرفه‌ای و تخصصی ۸. معلم، اسوه‌ای امین ۹. معلم یادگیرنده و پژوهشگر آموزشی و پرورشی ۱۰. تربیت یکپارچه عقلی، ایمانی، علمی، عملی و اخلاقی دانش‌آموزان ۱۱. علم نسبت به روابط، نقش‌ها، حقوق و وظایف خود و افراد و اهمیت آنها در زندگی اجتماعی ۱۲. به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در کار و زندگی ۱۳. بهره‌گیری آگاهانه از یافته‌های علمی، هنری، فنی، حرفه‌ای و بهداشتی و زیستی و تلاش مؤثر برای تولید و توسعه آن‌ها ۱۴. حوزه کار و فن آوری شامل کسب مهارت‌های عملی برای زندگی کارآمد و بهره‌ور و کسب شایستگی‌های مرتبط با فناوری و علوم وابسته ۱۵. شایستگی‌های محوری غیر فنی دنیای کار ۱۶. شایستگی‌های پایه فنی مورد نیاز نیروی کار حرف و مشاغل گوناگون ۱۷. شایستگی‌های مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات ۱۸. شایستگی‌های مربوط به یادگیری مادام‌العمر فنی و حرفه‌ای ۱۹. تعریف و اجرای مهارت‌های مربوط به کار در قالب پروژه و براساس نیازها، استعدادها، علایق و موقعیت‌های محلی ۲۰. کسب مهارت کافی عملی در یکی از فعالیت‌های فنی و حرفه‌ای ساده متناسب با نیازها و علایق خود ۲۱. کسب مهارت اقتصادی (مهارت‌های اقتصادی، صرفه اقتصادی، داد و ستد، تولید، توزیع، مصرف و قناعت) ۲۲. پرورش مهارت‌های کار گروهی و شرکت در ارائه خدمات اجتماعی ۲۳. مهارت کار با دیگران ۲۴. برنامه‌ریزی رشد حرفه‌ای معلمان و بهبود برنامه‌درسی و نظام آموزشی ۲۵. تنظیم و ارایه گزارش عملکرد تحصیلی و تربیتی با همکاری دانش‌آموز، اولیا مدرسه و والدین ۲۶. بسترسازی برای بسط و توسعه تجارب و ابتکارات معلمان و مربیان و دانش‌آموزان در طراحی، ساخت و ارزشیابی مواد و منابع یاددهی و یادگیری ۲۷. به‌کارگیری روش‌های مؤثر در تأمین، نگهداشت و ارتقای نیروی انسانی متخصص ۲۸. ایجاد فرصت‌های متنوع و به‌کارگیری راهکارهای اثربخش برای ارتقای توانمندی‌های ذی‌نفعان به‌ویژه معلمان و مدیران جهت ارتقای سطح عملکرد مدارس در اجرای برنامه درسی ملی ۲۹. استقرار نظام سنجش صلاحیت‌های عمومی، تخصصی و حرفه‌ای و تعیین ملاک‌های ارزیابی برای معلمان ۳۰. ایجاد سازوکارهای لازم برای جذب و نگهداشت استعدادها برتر و برخوردار از صلاحیت‌های دینی، اخلاقی، انقلابی و شخصیتی به رشته‌های تربیت معلم با تأکید بر تقویت انگیزه‌های معنوی و مادی</p>	منابع انسانی	تولید

جدول ۴. (ادامه)

شواهد موجود در اسناد بالا دستی	مؤلفه‌های اصلی تربیت اقتصادی	حوزه تربیت اقتصادی
		۱۰۶
	منابع مالی	تولید
<p>۱. تربیت نسل متعهد به مسئولیت در برابر طبیعت</p> <p>۲. مشارکت‌پذیر در تولید و اجرا</p> <p>۳. ارتباط خود با طبیعت</p> <p>۴. تدبیر در نظام خلقت و شگفتی‌های آن</p> <p>۵. حفظ و تعالی محیط‌زیست و سرمایه‌های طبیعی</p> <p>۶. قلمرو حوزه مطالعات اجتماعی، عوامل طبیعی (محیط طبیعی، محیط‌زیست)</p> <p>۷. اختصاص منابع مالی مناسب و حمایت‌های حقوقی و اداری برای اجرا و نظارت بر حسن اجرای برنامه‌های مصوب</p> <p>۸. احساس مسئولیت در برابر پدیده‌های خلقت و همکاری در حفاظت از طبیعت و جانوران (اعم از خشکی و دریا) و حفظ تعادل در آب و هوا</p> <p>۹. کمک به حفاظت و توسعه زیست بوم شهری، روستایی و محیط طبیعی در جهت بقا</p> <p>۱۰. فراهم آوردن تسهیلات و امتیازات مناسب برای جذب و نگهداشت نیروهای کارآمد و تقویت نگاه تخصصی زیربنایی دوره‌های تحصیلی</p>		
	مدیریت	
<p>۱. تربیت نسل متعهد به مسئولیت و عدالت‌خواه</p> <p>۲. ابزارها و شیوه‌های علمی و اثربخش</p> <p>۳. مرجعیت معلم در هدایت تربیتی</p> <p>۴. مدیر معلمی مؤمن، خلاق، متعهد، منعطف، اهل فکر، آینده‌نگر، مشارکت‌پذیر، راهبر تربیتی، مدیر و مدبر و دارای سعه‌صدر و صلاحیت‌های حرفه‌ای است</p> <p>۵. مدیرمسئول تأمین و توسعه محیط یادگیری برای شکوفایی گرایش‌های فطری دانش‌آموزان، خلق موقعیت‌های تربیتی و آموزشی، انطباق یا تدوین، اجرا و ارزشیابی برنامه‌های درسی و تربیتی در سطح مدرسه است.</p> <p>۶. فراهم‌سازی امکان درک و اصلاح مداوم موقعیت برای کلیه عوامل (کارکنان و خانواده‌ها) و دستیابی به سازمان یادگیرنده با برقراری روابط صحیح، سازنده و پویا</p> <p>۷. برخورداری از اختیارات متناسب برای پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری در کلیه امور مدرسه</p> <p>۸. به حداقل رساندن وجه رقابت‌زایی یا رقابت‌جویی با تأکید بر کار گروهی و فعالیت‌های جمعی و روش حل مسئله</p> <p>۹. فراهم آوردن استلزامات اداری و ساختار سازمانی مناسب برای پایش مستمر برنامه درسی ملی و بهبود آن</p> <p>۱۰. امکان مشارکت تمامی افراد ذی‌نفع و ذی‌ربط در فرآیند ارزشیابی</p> <p>۱۱. برقراری نظام اثربخش و کارآمد مدیریت و مدیریت منابع انسانی براساس نظام معیار اسلامی</p> <p>۱۲. طراحی و اجرای نظام ارزشیابی براساس استانداردهای ملی، رویکرد ارزشیابی فرایند محور و رویکرد تلفیقی (فرآیندمحور و نتیجه‌محور)</p> <p>۱۳. حمایت‌های مادی و معنوی از طرح‌های موفق و نوآوری‌های تربیتی بومی، مستندسازی و انتشار یافته‌های پژوهشی در داخل و خارج از کشور و ایجاد بانک اطلاعاتی فعال و کارآمد</p>		
	کسب و کار مولد و اهمیت کار	
<p>۱. تربیت نسل خلاق و کارآفرین</p> <p>۲. مقتصد و ماهر</p> <p>۳. بهره‌گیری از مهارت‌های پایه برای شکل‌دهی هویت حرفه‌ای آینده خود به صورت کارآفرین</p> <p>۴. ارزش قائل شدن برای کار و معاش حلال و داشتن روحیه تلاش مستمر</p> <p>۵. تربیت فناورانه و زندگی سالم در فضای مجازی و نیز آمادگی ورود به حرفه و شغل در بخش‌های مختلف اقتصادی و زندگی اجتماعی</p>		

جدول ۴. (ادامه)

شواهد موجود در اسناد بالادستی	مؤلفه‌های اصلی تربیت اقتصادی	حوزه تربیت اقتصادی
<p>۶. رام کردن نفس سرکش از طریق کار مطابق آموزه‌های اسلامی</p> <p>۷. امکان کسب روزی حلال و پاسخگویی به نیازهای جامعه</p> <p>۸. پیشرفت فردی، افزایش بهره‌وری، مشارکت در زندگی اجتماعی و اقتصادی، کاهش فقر، افزایش درآمد و توسعه یافتگی از طریق آموزش فناوری، کار و مهارت آموزی</p> <p>۹. تعریف حرفه‌های انتخابی با توجه به زمان آموزش و دیگر عوامل در سطوح یک یا دو مهارتی</p> <p>۱۰. مؤثر بودن آموزش زبان خارجی علاوه بر کارکرد ارتباط میان فردی و بین فرهنگی، در توسعه اقتصادی مانند صنعت گردشگری، تجارت، فن آوری، توسعه علم، و هوشیاری اجتماعی سیاسی</p> <p>۱۱. فعالیت و تلاش و پرهیز از بطالت و بیکاری</p>	کسب و کار مولد و اهمیت کار (ادامه)	تولید (ادامه)
	-	کسب و کار مضر، حرام
<p>۱. آشنایی با روش‌های رمزگشایی پدیده‌ها و رمزگردانی آنها و ابزار آن به زبان زیباشناسی و هنر.</p>		عوامل مادی بهره‌وری
<p>۱. تربیت نسل مؤمن و موحد</p> <p>۲. معتقد به معاد</p> <p>۳. دین محوری</p> <p>۴. فطرت‌گرایی توحیدی</p> <p>۵. سازگار با آموزه‌های دینی</p> <p>۶. یاددهی فرآیندی برای ابراز گرایش‌های فطری</p> <p>۷. ارتباط با خود، خدا، خلق و طبیعت</p> <p>۸. شکوفایی فطرت و دستیابی به شئون مختلف حیات طیبه، جامعیت، یک‌پارچگی و توجه متوازن به ساحت‌های شش‌گانه تعلیم و تربیت</p> <p>۹. تدبیر در صفات، افعال و آیات خداوند متعال به‌عنوان خالق هستی</p> <p>۱۰. باور به نقش دین مبین اسلام و نظامات آن به‌عنوان تنها مکتب جامع و کارآمد برای تحقق حیات طیبه</p> <p>۱۱. «تربیت هنری» با تأکید بر دست‌یابی به بصیرت فرهنگی</p> <p>۱۲. درک واقعیت‌های هستی و کشف فعل خداوند از طریق علم تجربی</p> <p>۱۳. از محورهای مهم تربیت علمی، براساس مبانی تربیت اسلامی، تعمیق و تعالی نگرش توحیدی و دستیابی به درک غایت‌مند از خلقت و به عبارتی باز کشف و کشف رمز و راز لایه‌های مادی هستی</p> <p>۱۴. دین (عقل و فطرت، قرآن و سنت) منبع همه ارزش‌هاست و کسب اعتبار سایر ارزش‌ها از آن</p> <p>۱۵. محورهای اساسی ارزش‌ها در پنج عنصر تفکر، تعقل و حکمت؛ ایمان و باور به مبدأ و معاد؛ علم، معرفت و بصیرت؛ کار مفید، مجاهدت و عمل صالح؛ اخلاق کریمه و فضائل نفسانی، خلاصه می‌شود.</p>		عوامل معنوی بهره‌وری

جدول ۴. (ادامه)

شواهد موجود در اسناد بالا دستی	مؤلفه‌های اصلی تربیت اقتصادی	حوزه تربیت اقتصادی
<p>۱. احساس همدلی، نوع دوستی</p> <p>۲. روحیه حقیقت‌جویی، عدالت‌خواهی، حق‌طلبی، تکلیف‌مداری، دعوت‌گری، مذاکره، انصاف، و نوع دوستی و پذیرفتن مسئولیت الهی خود در قبال نوع بشر، خصوصاً محرومان و مستضعفان</p> <p>۳. کسب مهارت‌های اجتماعی (مهارت در فعالیت‌های گروهی، توسعه روابط انسانی بردباری، وفات و همدلی و مسالمت‌جویی، نوع دوستی و... رعایت حقوق و انجام تکالیف)</p> <p>۴. مبارزه با استکبار جهانی و سهمینیزم در جهت ایجاد صلح و عدالت در جهان</p> <p>۵. احترام به پیمان‌های معتبر جهانی</p> <p>۶. حضور فعال در عرصه‌های جهانی براساس حفظ عزت ملی و عدالت و مساوات در بین ملت‌ها</p> <p>۷. تلاش در جهت حل مشکلات جهانی از قبیل روابط ظالمانه، فقر، بیماری و تبعیض</p> <p>۸. کمک برنامه درسی ملی به ایجاد تعادل و توازن در جامعه و آگاه کردن متریبیان در ایفای نقش مسئولانه در جامعه</p> <p>۹. پیشگیری از بازتولید نابرابری‌های اجتماعی و گسترش عدالت در جامعه</p>	توزیع عادلانه	توزیع
<p>۱. تربیت توحیدی زمینه‌ساز رشد و تعالی انسان برای تربیت ویژگی‌هایی چون حرص، بخل، عجله و ... در نفس</p> <p>۲. رأفت، احسان و خدمات عام‌المنفعه و ماندگار</p>	بخشش	
	قرض	
	زکات	
	خمس	
	مفاسد اقتصادی	
<p>۱. برقراری سلامت کامل جسمی و روانی دانش‌آموزان</p> <p>۲. سلامت و تربیت بدنی به‌عنوان عاملی اساسی و مؤثر در توسعه فردی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی</p>	رفع نیازهای اولیه	مصرف
<p>۱. تربیت نسل پاکدامن و باحیا</p> <p>۲. آماده ورود به زندگی شایسته</p> <p>۳. تقویت بنیان خانواده، صلح‌رحم، تشکیل و مدیریت خانواده</p> <p>۴. حفظ کرامت انسانی</p> <p>۵. کلاس محیطی امن</p> <p>۶. محیط پاسخگوی نیازها و علایق دانش‌آموزان</p> <p>۷. باور به زیبایی‌های جهان آفرینش به‌عنوان مظاهر فعل و جمال خداوند</p> <p>۸. توانایی تربیت موفق فرزندان خود در آینده</p>	رفع نیازهای ثانویه	

جدول ۴. (ادامه)

شواهد موجود در اسناد بالادستی	مؤلفه‌های اصلی تربیت اقتصادی	حوزه تربیت اقتصادی
<p>۹. ایمان به هویت الهی انسان، کرامت او و توانمندی‌های جمعی و فردی انسان</p> <p>۱۰. احترام نسبت به دیگران و کنترل هیجانات و احساسات به هنگام قرار گرفتن در موقعیت‌های واقعی و چالش برانگیز خانوادگی، اجتماعی، بین‌المللی</p> <p>۱۱. دانش‌آموزان علاوه بر زبان مادری که به آنان امکان تعامل در سطح روابط میان فردی (خانوادگی، محلی و ملی) را می‌دهد، توانایی برقراری ارتباط با سایر جوامع و دستاوردهای بشری را در سطح منطق‌های و جهانی دارا باشند.</p> <p>۱۲. آموزش‌های مرتبط با آداب و مهارت‌های زندگی و خانواده به‌عنوان فرصتی برای به‌کارگیری آموخته‌ها در موقعیت‌های واقعی زندگی و متناسب با تفاوت‌های فردی و شرایط و مقتضیات محلی</p> <p>۱۳. آموزش کارکرد، وظایف و مهارت‌های خانوادگی، آمادگی برای تشکیل خانواده و ایفای نقش والدینی، مدیریت رفتارهای هیجانی و تربیت عاطفی</p> <p>۱۴. حفظ عزت نفس و کرامت انسانی</p> <p>۱۵. اسلام به دنبال تربیت افرادی متفکر، مؤمن، عالم، عامل، مؤدب و دارای اخلاق کریمه است</p> <p>۱۶. نظارت فعال بر فرآیند تربیت فرزند خویش توسط والدین ضمن انتخاب محیط تربیتی مناسب</p>	<p>رفع نیازهای ثانویه (ادامه)</p>	<p>مصرف (ادامه)</p>
<p>۱. رعایت تناسب در توجه به ساحت‌ها</p> <p>۲. تقدم بخشیدن منافع ملی بر گروهی و منافع جمعی بر فردی</p> <p>۳. التزام به اصول و ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فن‌آوری‌های نوین</p> <p>۴. آشنایی با میراث فرهنگی زمینه ساز حفظ، احیا و اشاعه هنرهای ایرانی اسلامی، هویت‌بخشی به فرد و جامعه و مقابله با تهاجم فرهنگی</p> <p>۵. آموزش آداب و مهارت‌های زندگی مانند آداب معاشرت، آداب معیشت</p> <p>۶. طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی و تربیتی با رعایت استانداردها، حفظ مصالح ملی، افزایش مشارکت کلیه مجریان در سطوح مختلف با تأکید بر کاهش تمرکز</p> <p>۷. رعایت توازن بین درآمد و هزینه (قناعت) و صبر در امور</p> <p>۸. توجه به حقوق همسر و فرزندان</p> <p>۹. دفاع از مسلمانان تحت ستم و کمک و یاری آنان در حدّ توان</p> <p>۱۰. اهتمام و سعی و کوشش در جهت حلّ معضلات و مشکلات مسلمانان</p> <p>۱۱. مشارکت فعال در همکاری با مسلمانان جهان در امور فرهنگی، سیاسی، اقتصادی</p>	<p>شرایط مصرف</p>	
<p>۱. پرهیز از افراط و تفریط در توجه به ساحت‌ها</p> <p>۲. پرهیز از اسراف و زیاده‌خواهی</p>	<p>ممنوعیت‌های مصرف</p>	

در جدول (۴) به مؤلفه‌های شناسایی شده از سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش اشاره شده است که در جمع‌بندی کلی دو سند، حوزه تولید شامل ۶ مؤلفه اصلی منابع انسانی، منابع مالی، مدیریت، محیط‌زیست

و کارآفرینی، اهمیت کار و رویکرد توحیدی در تولید و ۲۳ مؤلفه فرعی می‌باشد که در جدول فوق به آنها اشاره شده است.

در حوزه توزیع نیز ۶ مؤلفه اصلی عدالت، توزیع عادلانه، بخشش، وقف، ادای حقوق همسر و فرزند (واجبات مالی برعهده مردان)، خدمت به محرومین، از اسناد بالادستی و ۶ مؤلفه فرعی استخراج که در جدول فوق به آنها اشاره شده است.

در حوزه مصرف نیز ۴ مؤلفه اصلی: نیازهای اولیه، نیازهای ثانویه، شرایط مصرف، ممنوعیت‌های مصرف و ۱۲ مؤلفه فرعی شناسایی شد.

جدول (۵)، (۶) و (۷) در راستای پاسخگویی به سؤال سوم پژوهش (بیان میزان انعکاس مؤلفه‌های شناسایی شده تربیت اقتصادی از قرآن کریم در اسناد بالادستی می‌باشد).

جدول ۵. انعکاس مؤلفه‌های تربیت اقتصادی قرآن کریم در اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی) در حوزه تولید

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه تولید)	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	درصد انعکاس
منابع انسانی	● دانش، تخصص، توانایی، تعهد	✓	۳,۳۶٪
	● اقدام به فعالیت اقتصادی توسط همگان، حتی زنان	✗	
	● عدم کار در روزهای تعطیل، ساعت و مرز برای کار	✗	
	● گزینش، مصاحبه حضوری	✓ - ✗	
	● استخدام	✓	
	● پرداخت مزد کارگر به‌طور کامل	✓	
منابع مالی	● سرمایه (استفاده از سرمایه برای مولد ساختن، بازگشت سرمایه)	✗	۱,۶۸٪
	● مواد اولیه (زمین، آب، باران، برف)، دریا، باد، حیوانات، درختان و نباتات)	✓	
	● شراکت با دیگران (عدم تعدی به حق شریک)	✓ - ✗	

جدول ۵. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه تولید)	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	درصد انعکاس
مدیریت	تقسیم کار	✓	۱۰,۹۲٪
	داشتن مشاور و همکاری نیروها با مدیر، اطاعت نیروها	✗	
	محبوبیت و مقبولیت مدیر	✗	
	قدرت تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی و پیش‌بینی صحیح	✗	
	توانایی و تخصص، علم و دانایی	✓	
	عدم قوم‌گرایی و ملی‌گرایی در انتخاب	✗	
	ایجاد رقابت سالم بین نیروها	✓	
	نظارت و ارزشیابی کارفرما	✓	
	محاسبه سود و زیان	✓	
	تقدیر و تشویق زیردستان و توجه به آنان	✓	
	بازسازی نیروها و به‌کارگیری دوباره	✗	
	محبوبیت و مقبولیت	✗	
	قدرت و اختیار بدون قید و شرط	✓	
	انتخاب وزیر و همراه	✗	
	انتخاب همکار آشنا و صلاحیت‌دار	✗	
	تمرکز مدیریت بر یک شخص واحد، بقیه حالت همکاری	✗	
	همکار هم فکر و همراه	✗	
	مورد اعتماد بودن	✗	
	داشتن صداقت	✓	

جدول ۵. (ادامه)

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه تولید)	مؤلفه اصلی
۲۰٫۵۲٪	✓	● قرار دادن ابزار کار در اختیار کارکنان	مدیریت
	✗	● ارشاد از مدیر، عمل از کارکنان	
	✗	● انجام پروژه‌های بزرگ توسط زیردستان با مدیران لایق	
	✗	● امنیت در برابر نیروهای مخرب	
	✗	● حل مشکل	
	✓	● استفاده از تخصص‌ها	
	✗	● تأمین بودن آینده معنوی	
	✗	● ملاک نبودن جنسیت	
	✗	● بسیج نیروها برای انجام طرح‌های مهم	
	✗	● بهره‌برداری از نیروهای متمدن با مدیریت صحیح	
	✗	● اجرای قوانین پس از ابلاغ رسمی	
✗	● توجیه کامل کارگزاران		
۱۰٫۶۸٪	✓	● کشاورزی، باغداری، دامداری	کسب و کار مولد و کار آفرینی
	✗	● سوار کاری	
	✗	● استخراج مواد زینتی از دریا	
	✗	● عسل	
	✗	● گیاهان دارویی	
	✗	● عصاره گیری و روغن گیری	
	✗	● ماهیگیری	
	✗	● صنعت و معدن (چرم، گلیم و نمدبافی؛ آهنگری، مسگری، آلیاژسازی (آهن و مس)، جوشکاری؛ نساجی؛ تهیه ظروف، دیگ؛ زره بافی؛ معدن	
✗	● عمران و معماری (سدسازی؛ ساختمان سازی؛ راه‌سازی؛ جاده‌سازی؛ آجرپزی، برج‌سازی؛ مجسمه‌سازی، محراب‌سازی)		

جدول ۵. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه تولید)	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	درصد انعکاس
کسب و کار مولد و کارآفرینی (ادامه)	● حمل و نقل (سریع؛ دریایی)	×	%
	● سفر تجاری، هجرت برای کسب مال، به‌دنبال کسب و کار	×	
	● کارآفرینی (معماری، ملوانی)	✓	
اهمیت کار و تلاش اقتصادی	● ادامه کسب و کار پس از نماز؛ کشت و کار پر سود؛ مزد کارگر؛ تحصیل و جستجوی روزی؛ اهمیت کار؛ داشتن حد و مرز در ساعات کاری؛ تعطیلی روز جمعه	×_×_×_×_×_×_✓_×	۸۴،۰٪
کسب و کار مضر و حرام و بی‌فایده	● جادوگری، آموزش سحر؛ فروش شراب، ساقی شراب؛ قمار؛ صید در خشکی در حال احرام؛ بت‌سازی؛ حرام بودن برخی شغل‌ها در روزهای خاص برای برخی ادیان؛ سرمایه‌گذاری برای مبارزه و تهاجم فرهنگی علیه حق؛ فروختن آیات الهی به بهای اندک	×	۰٪
عوامل مادی بهره‌وری	● توجه به کمیت و کیفیت؛ توجه به عرضه و تقاضا	×	۰٪
عوامل معنوی بهره‌وری	● منشأ اقتصاد: خدا؛ عدم شریک در حکومت برای خدا؛ رزاقیت؛ مال زینت زندگی دنیا؛ کسب تقوا و افزایش برکات؛ ● هدف اقتصاد: تقوا و ایمان؛ وسعت از خدا، افزایش برکت در برابر عمل صالح؛ برکت از خدا، رحمت از خدا؛ بی‌نیاز مطلق، صاحب نعمت فراوان خداست، خزائن آسمان‌ها و زمین برای خداست؛ عمران؛ تقرب‌الی‌الله؛ صلاح و سعادت در دنیا و آخرت؛ آزمایش به‌وسیله مال، فرزند، تنگی معاش؛ تقسیم روزی به دست خدا؛ اعمال ما تأخر (سود دار)، باقیات صالحات؛ نیت خدایی؛ افزایش از خداست ● غنی واقعی خداست؛ استقلال و اقتدار اقتصادی؛ فسادستیزی اقتصادی؛ مقاومت اقتصادی و درونی‌سازی قدرت اقتصادی؛ عدم درخواست مزد رسالت؛ عدم توانایی بر شمارش نعمت‌های خدا؛ آنچه نزد خداست باقی است؛ ملاک ارزش کفار، مال و فرزند است؛ خدا مال شما را نمی‌خواهد؛ وابستگی به مسائل اقتصادی فرد را از انجام فرمان الهی باز ندارد؛ فراوانی مال و فرزند، گاهی ارزش و پاداش الهی است؛ ثروت نجات‌دهنده انسان نیست؛ با هر سختی، آسانی است	×	۰٪
رویکرد توحیدی در تولید	رویکرد توحیدی	✓	۸۴،۰٪
		مجموع فراوانی: ۲۳ مؤلفه از ۱۱۹ مؤلفه	مجموع درصد: ۲۱،۸۴٪

جدول ۶. انعکاس مؤلفه‌های تربیت اقتصادی قرآن کریم در اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی) در حوزه توزیع

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه توزیع)	مؤلفه اصلی
۱,۷۸٪	✓	● عدالت در حکم و گفتار؛ پرداخت دستمزد	عدالت
۳,۵۷٪	✓	● توزیع منابع و ثروت (عدالت اجتماعی)	توزیع عادلانه
	✓	● توزیع فرصت‌ها	
۰٪	✗	● رویکرد توحیدی در توزیع؛ ایمان‌افزایی	رویکرد توحیدی در توزیع
۰٪	✗	● قرض	قرض، قرض‌الحسنه، دین
	✗	● دین	
۱,۷۸٪	✓	● احسان	احسان
	✗	● جزا به اجر احسن	
۱,۷۸٪	✓ - ✗ - ✗ - ✗	● انفاق، وقف؛ انفاق بد؛ سرزنش انفاق نکردن؛ ترس از کم شدن مال با انفاق	انفاق
۰٪	✗	● نذر	نذر
۰٪	✗	● امانت	امانت
۰٪	✗	● ارث	ارث
۰٪	✗	● وصیت	
۰٪	✗	● ایثار به خویشان و یتیم و مسکین و حاضرین هنگام تقسیم‌بندی ارث	
۱,۷۸٪	✗	● مهریه، طلاق	واجبات مالی بر عهده مردان
	✓	● نفقه	
	✗	● اجرت شیردهی، دایه	
	✗	● عدم اخذ مال داده شده به زن هنگام طلاق	
۰٪	✗	● حج	حج
۰٪	✗	● دیه، قصاص	دیه، قصاص، فدیة
	✗	● فدیة	

جدول ۶. (ادامه)

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه توزیع)	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	درصد انعکاس
کفارات	● قصاص	×	٪۰
	● طهار	×	
	● قتل خطا	×	
	● قسم	×	
	● صید در حال احرام	×	
غنائم جنگی	● فی	×	٪۰
	● انفال، غنائم	×	
خمس	● خمس	×	٪۰
زکات	● زکات، قصد زکات (قصد قربت)	×	٪۰
صدقه	● صدقه	×	٪۰
عاریه	● عاریه	×	٪۰
قربانی	● به‌خاطر نعمت الهی، امر الهی، قربه الی الله	×	٪۰
معاملات	● احکام معاملات، معاملات	×	٪۰
	● فرصت به بدهکار برای تسویه حساب	×	
	● نوشتن در معامله و شاهد گرفتن، وثیقه، معامله در سفر	×	
	● غافل نشدن از یاد خدا هنگام تجارت	×	
مفاسد اقتصادی	● سنجش و اندازه‌گیری صحیح	×	٪۰
	● ربا	×	
	● کنز کردن ثروت	×	
	● رشوه، سحت	×	
	● احتکار و کم‌فروشی	×	
	● دزدی	×	
اطعام	● محاصره اقتصادی	×	٪۰
	● فقیر، یتیم، مسکین، اسیر، در راه مانده	✓	
	● اطعام مسکین	×	٪۰

جدول ۶. (ادامه)

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن (حوزه توزیع)	مؤلفه اصلی
٪۰	×	● یتیم (اطعام یتیم؛ شرط برگرداندن دارایی یتیم؛ مال یتیم؛ اکرام یتیم، رفتار با یتیم؛ مزد نگهداری مال یتیم؛ ازدواج با یتیم؛ صیانت از مال یتیم)	ناتوانان مالی
٪۰	×	● فقیر و مسکین (حق مسکین؛ عدم آشکارسازی فقر؛ عدم درخواست از مردم با اصرار؛ صیانت از مال مسکین؛ تشویق به اطعام مسکین)	
٪۰	×	● اطعام اسیر	
مجموع درصد: ٪۱۲,۴۷	مجموع فراوانی: ۷ مؤلفه از ۵۶ مؤلفه		

جدول ۷. انعکاس مؤلفه‌های تربیت اقتصادی قرآن کریم در اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی) در حوزه مصرف

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن کریم	مؤلفه اصلی
٪۱,۷	×	● حمل و نقل	رفع نیازهای اولیه
	×	● مسکن	
	×	● پوشاک	
	×	● خوراک (نیاز به غذا)	
	×	● تزکیه در پرتو اقتصاد، آبادی مساجد	
	✓	● سلامتی	
٪۸,۴۷	✓-×	● امنیت (امنیت؛ مشارکت مردم در بودجه جنگ و تأمین جبهه)	رفع نیازهای ثانویه
	✓	● احترام	
	✓	● زیبایی	
	✓-×-✓- ×-×	● ازدواج (ازدواج؛ کنیزان ملکی؛ فرزندآوری؛ عدم قتل فرزند از بیم فقر (سقط جنین)؛ افزایش قدرت به‌وسیله فرزند)	

جدول ۷. (ادامه)

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالادستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن کریم	مؤلفه اصلی
۶,۷۸٪	x	● ذبح شرعی حیوانات حلال گوشت برای مصرف و قربانی	شرایط مصرف
	✓-x-x	● حلال و طیب (حلال؛ طیب و ازکی؛ حالت اضطرار)	
	x	● نگهداری صحیح مواد غذایی	
	✓	● تعادل در مصرف (اعتدال، اقتصاد)	
	x	● کسب تقوا و برکات	
	✓	● استقلال اقتصادی	
	x	● تحصیل آخرت	
	x	● مصرف بهینه بیت المال (تقوای اقتصادی)	
	x	● رعایت عفاف در مصرف اموال عمومی	
	✓	● قناعت در مصرف	
	x	● مصرف در راه اطاعت خدا	
	x	● مصرف پول برای الفت قلوب	
	x	● شکر پس از مصرف	
	x	● ذکر و یادآوری نعمت‌ها	
	x	● جهاد اقتصادی (شکوفایی اقتصاد)؛ عمران و آبادانی زمین؛ جهاد مالی در جنگ	
	x	● هدیه	
	x	● مسافرت	
	x	● مهمانی، پذیرایی از مهمان	
	x	● ادای حق خویشان و در راه مانده و ...	
	x	● امانت	

جدول ۷. (ادامه)

درصد انعکاس	انعکاس مؤلفه در اسناد بالا دستی	مؤلفه فرعی استخراج شده از قرآن کریم	مؤلفه اصلی
۳,۳۹٪	x	● خوردنی‌های حرام	ممنوعیت‌های مصرف
	x	● سرقت و دزدی	
	✓	● اسراف و تبذیر	
	✓	● افراط و تفریط	
	x	● اقتدار (سخت‌گیری در مصرف)	
	x	● اتراف (مستی پس از مصرف)	
	x	● تبرج، برج، تجمل	
	x	● زهد ناصحیح و تصوف‌گرایی	
	x	● نفاخر	
	x	● تکبر و اعراض	
	x	● حب مال	
	x	● فراموش کردن نعمت، از جانب خود دانستن نعمت‌ها	
	x	● مغرور و مسرور شدن به دنیا	
	x	● سرکشی انسان هنگامی که خود را غنی می‌بیند	
	x	● غفلت از خدا به خاطر مال و فرزند	
	x	● یخل	
	x	● اکل مال به باطل	
x	● صد عن سبیل‌الله، ضل عن سبیل‌الله		
x	● سرمایه‌گذاری برای تهاجم فرهنگی علیه حق		
x	● چشم دوختن به دیگران		
x	● اشرافی‌گری		
۰٪	x	● ممنوعیت‌های پس‌انداز (خروج مال از چرخه اقتصاد؛ تکاثر)	پس‌انداز
مجموع درصد: ۲۰,۳۴٪	مجموع فراوانی: ۱۱ مؤلفه از ۵۲ مؤلفه		

با توجه به نتایج جدول‌های (۶)، (۷) و (۸) می‌توان دریافت تنها ۲۱,۸۴٪ از موارد تربیت اقتصادی شناسایی شده در قرآن کریم ذیل حوزه تولید، ۱۲,۴۷٪ ذیل حوزه توزیع و ۲۰,۳۴٪ ذیل حوزه مصرف در اسناد بالادستی ذکر شده است که نتایج بسیار پایینی می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالا دستی انجام یافته است. نتایج این پژوهش در قرآن کریم در حوزه تولید، به استخراج ۹ مؤلفه اصلی از جمله: منابع انسانی، منابع مالی، مدیریت، کسب و کار مولد و کارآفرینی، اهمیت کار و تلاش اقتصادی، کسب و کار مضر و حرام و بی‌فایده، عوامل مادی و معنوی بهره‌وری و رویکرد توحیدی در تولید و ۱۱۹ مؤلفه فرعی انجامید. همچنین ۲۴ مؤلفه اصلی ذیل حوزه توزیع از جمله: عدالت، توزیع عادلانه، رویکرد توحیدی در توزیع، قرض و دین، احسان، انفاق، کفارات، غنائم جنگی، خمس و زکات و مفاصد اقتصادی و غیره و ۵۶ مؤلفه فرعی، و در حوزه مصرف نیز ۶ مؤلفه اصلی از جمله: نیازهای اولیه، نیازهای ثانویه، شرایط مصرف، ممنوعیت‌های مصرف، پس‌انداز و ۵۲ مؤلفه فرعی شناسایی شد. نتایج پژوهش با یافته‌های پژوهش صنعتی و موسی‌زاده (۱۳۹۶) همسویی دارد؛ اما میزان مؤلفه‌های استخراج شده در پژوهش آنان ۳ مؤلفه اصلی و ۱۹ مؤلفه فرعی بوده است و جامعیت کامل را ندارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که از آنجا که مباحث تولید، توزیع و مصرف، بخش‌های عمده‌ای از علم اقتصاد را تشکیل می‌دهند. میزان تولیدات و ارزش اقتصادی آن یکی از مهم‌ترین ابزار اندازه‌گیری موفقیت‌های اقتصادی کشورهاست که ارتباط تنگاتنگی با مصرف و توزیع دارد که اگر به درستی انجام نشود منجر به فقر، گرانی و تورم در جامعه می‌شود؛ بنابراین بررسی این موضوع از نگاه قرآن از اهمیت اساسی برخوردار است. قرآن کتاب زندگی است و به تمامی ابعاد و زوایای زندگی انسان توجه کرده است که در این میان، اشکال مختلف تولید، منابع انسانی، منابع مالی، مدیریت، کسب و کار مولد و کارآفرینی، اهمیت کار و تلاش اقتصادی، کسب و کار مضر و حرام و بی‌فایده، عوامل مادی و معنوی بهره‌وری و رویکرد توحیدی در تولید از اهم این موارد می‌باشد.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در اسناد بالادستی از جمله سند برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که در حوزه تولید شامل ۶ مؤلفه اصلی منابع انسانی، منابع مالی، مدیریت، محیط‌زیست و کارآفرینی، اهمیت کار و رویکرد توحیدی در تولید و ۲۳ مؤلفه فرعی می‌باشد. در حوزه توزیع نیز ۶ مؤلفه اصلی از قبیل عدالت، توزیع عادلانه، بخشش، وقف، ادای حقوق همسر و فرزند (واجبات مالی برعهده مردان)، خدمت به محرومین، و ۶ مؤلفه فرعی استخراج شده است. در حوزه مصرف نیز ۴ مؤلفه اصلی از قبیل نیازهای اولیه، نیازهای ثانویه، شرایط مصرف، ممنوعیت‌های مصرف و ۱۲ مؤلفه فرعی شناسایی شده است. نتایج پژوهش با یافته‌های پژوهش صنعتی و موسی‌زاده (۱۳۹۶) همسویی دارد.

یافته‌های پژوهش نشان داد که میزان انعکاس مؤلفه‌های تربیت اقتصادی مستخرج از قرآن در اسناد بالادستی با توجه به نتایج جدول‌های (۵)، (۶) و (۷) بسیار پایین است؛ به طوری که می‌توان دریافت که تنها ۲۱٫۸۴٪ از مؤلفه‌های تربیت اقتصادی شناسایی شده در قرآن کریم ذیل حوزه تولید، ۱۲٫۴۷٪ ذیل حوزه توزیع و ۲۰٫۳۴٪ ذیل حوزه مصرف در اسناد بالادستی ذکر شده است که نتایج بسیار پایینی می‌باشد. با توجه به نتایج مقایسه‌ای که بین نتایج به دست آمده از قرآن کریم و اسناد بالادستی انجام یافت حاکی از این امر است که این میزان انعکاس بسیار اندک می‌باشد و انتظار می‌رود که موارد استخراج شده در پژوهش، در اسناد و به تبع آن برنامه درسی گنجانده شود. همچنین مقایسه مؤلفه‌های اقتصادی سند تحول و سند برنامه درسی با مؤلفه‌های قرآن کریم، نشانگر این است که موارد بیان شده در اسناد تطابق کامل با قرآن کریم دارد با این تفاوت که بسیاری از موارد ذکر شده در قرآن کریم در این اسناد بالادستی ذکر نگردیده است. نتایج پژوهش با یافته‌های پژوهش صنعتی و موسی‌زاده (۱۳۹۶) همسویی دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت از آنجا که قرآن کریم معجزه جاودان نبوت پیامبر اکرم در همه اعصار و قرون است لزوم رجوع به قرآن و تدبر در آیات آن بیش از پیش می‌بایست مدنظر قرار گیرد. شرع مقدس اسلام از هیچ یک از زوایای زندگانی انسان چشم‌نپوشیده و برای تمامی عرصه‌های وجودی وی برنامه دارد، بسیاری از موارد در قرآن کریم ذکر گردیده که با ژرف اندیشی و تدبر در آیات کلام‌الله قابل استخراج است و دیگر موارد تفصیلی نیز از سیره و سنت رسول مکرم اسلام و اهل بیت گرامی ایشان

که تفسیر عینی آیات قرآن کریم هستند، قابل استخراج می‌باشد؛ به گونه‌ای که ایده اقتصادی اسلام را می‌توان از دقیق‌ترین و ظریف‌ترین ایده‌های اقتصادی میان ادیان و مکاتب گوناگون و بلکه از همه آنها سرآمدتر دانست. امروزه باتوجه به ناکامی‌ها و شکست نظام‌های اقتصادی تقلیدی از شرق و غرب، لزوم مراجعه به دیدگاه اقتصادی اسلام بیش از پیش آشکار شده است (هاشمی، ۱۳۹۷: ۵۲). بررسی سند تحول آموزش و پرورش نیز نشان می‌دهد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران (۱۳۹۰)، آموزش سواد مالی و اقتصادی به منزله یکی از ساحات تربیت و بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی تحت عنوان تربیت اقتصادی و حرفه‌ای مورد توجه قرار گرفته است. در این سند، هدف، پرورش تربیت یافتگانی هست که با درک مفاهیم اقتصادی در چهارچوب نظام معیار اسلامی از طریق کار و تلاش و روحیه انقلابی و جهادی، کارآفرینی، قناعت و انضباط مالی، مصرف بهینه و دوری از اسراف و تبذیر و با رعایت وجدان، عدالت و انصاف در روابط با دیگران در فعالیت‌های اقتصادی در مقیاس خانوادگی، ملی و جهانی مشارکت نمایند و دارای حداقل یک مهارت مفید برای تأمین معاش حلال باشند، به گونه‌ای که در صورت جدایی از نظام رسمی تعلیم و تربیت در هر مرحله، توانایی تأمین زندگی خود و اداره خانواده را داشته باشد.

براساس یافته‌های پژوهش، از آنجا که دین مبین اسلام، دین رسمی کشور و قرآن به‌عنوان کتاب هدایت‌گر بشریت و برنامه‌های آن در تمامی ابعاد زندگی انسان روشنگر راه است، پیشنهاد می‌شود در زمینه تربیت اقتصادی تمامی مؤلفه‌های استخراج شده در تمامی اسناد بالادستی آموزش و پرورش و حتی کتاب‌های درسی مورد استفاده قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود با عنایت به توجه اسناد بالادستی به تربیت اقتصادی و همچنین اهمیت موضوع تربیت اقتصادی، کتاب‌های درسی مستقل در این زمینه یا به صورت تلفیقی با سایر موضوعات در برنامه‌های درسی مقاطع مختلف تحصیلی مورد توجه جدی قرار گیرد.

تشکر و قدردانی

از کلیه کسانی که در این مطالعه به‌ویژه در استخراج و بازبینی مؤلفه‌ها
از منابع تخصصی با این پژوهش همکاری کرده‌اند،
تشکر و قدردانی به‌عمل می‌آید.

- قرآن کریم، ترجمه ابوالفضل بهرام پور و الهی قمشهای و آیت‌الله مشکینی.
 الهی‌زاده، محمدحسین (۱۳۹۷). *درسنامه تربیت اقتصادی*. مشهد: مؤسسه فرهنگی تدبیر در قرآن و سیره، ص ۱۰۵
- پیغامی، عادل؛ تورانی، حیدر (۱۳۹۰). نقش برنامه درسی اقتصاد در برنامه تعلیم و تربیت رسمی و عمومی دنیا: ارائه یک برنامه عمل برای یک برنامه درسی مغفول. *نوآوری‌های آموزشی*. ۹ (۳۷): ۳۱-۵۱.
- جواد‌ی‌آملی، عبدالله (۱۳۹۸). *تفسیر تسنیم جلد هفتم*. قم: مرکز بین‌المللی نشر اسراء.
- حیدری، حسن (۱۳۸۰). *تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه الهیات، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش*. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش.
- سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱).
- طغیان، مهدی؛ پیغامی، عادل (۱۳۹۵). *تعلیم و تربیت اقتصادی* (جلد اول). تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- طهماسب‌زاده شیخ‌لار، داود؛ مرادی، سمانه؛ ادیب، یوسف و اصغرپور، حسین (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی رشته مطالعات اجتماعی دانشگاه فرهنگیان به لحاظ توجه به تربیت اقتصادی، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۲۴ (۴۷): ۲۸۰-۲۴۸.
- صنعتی، فاطمه؛ موسی‌زاده، زهره (۱۳۹۶). تبیین مؤلفه‌های تربیت اقتصادی بر اساس آموزه‌های اسلامی، *تربیت اسلامی*. ۱۲ (۲۴): ۷۳-۹۷.
- علاء‌الدین، محمدرضا (۱۳۹۰). آشنایی با آیات اقتصادی قرآن کریم (قسمت اول). *فصلنامه قرآنی کوثر*. ۱۱ (۳۸): ۲۱-۳۱.
- قندهاری، آزاده؛ مهرمحمدی، محمود؛ طلایی، ابراهیم؛ فرجی دیزجی، سجاد (۱۳۹۷). تبیین اهداف تربیت اقتصادی دوره ابتدایی در ایران مبتنی بر سنتز پژوهی. *مطالعات برنامه درسی ایران*. ۱۳ (۴۸): ۳۹-۶۲.
- مبشری، محمدتقی؛ صفری، محمود و اسفینی فراهانی، مهدیه (۱۴۰۰). تأثیر حفظ موضوعی قرآن کریم بر خودتنظیمی دانش‌آموزان دختر شهرستان فراهان، *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*. ۱۶ (۱): ۱۲۷-۱۲۳.
- موسی‌زاده، زهره؛ عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه؛ صنعتی، فاطمه (۱۳۹۴). کاربست مؤلفه‌های حوزه توزیع تربیت اقتصادی در نظام آموزش و پرورش مبتنی بر آموزه‌های اسلامی. *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. ۳ (۵): ۵-۲۰.
- هاشمی، سیدمهدی (۱۳۹۷). *با قرآن خوشبخت شوید*، قم: نشر آیه نور.
- یوسف‌زاده، محمدرضا؛ آداک، موسی (۱۳۹۷). بررسی محتوای کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی بر مبنای تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*. ۳ (۴): ۱۵۳-۱۸۲.